

Vesna Ivanović

Žene i muzika u Crnoj Gori

„Hiljadugodišnja istorija crnogorske države počinje u IX vijeku, pojavom Duklje, vazala Vizantije, koja je krajem XI vijeka stekla nezavisnost pod dinastijom Vojislavljevića. Od kraja XI do kraja XIV vijeka, kraljevstvo Duklja, kasnije nazvano Zeta, bilo je pod vlašću srpske dinastije Nemanjića, koji su upravljali susjednom Raškom. Nakon sloma Raške, krajem XIV vijeka pa do kraja XIX vijeka glavno obilježje crnogorske države bila je borba za slobodu pod dinastijama Balšića, Crnojevića i Petrovića. Uprkos činjenici da turski sultani nijesu priznavali nezavisnost crnogorske države i da je Cetinje, njena prijestonica tri puta bilo rušeno od strane Turaka, Crna Gora nikada nije bila pokorena. Crnogorski vladari upravljali su samo manjim, kontinentalnim dijelom današnje Crne Gore, dok su ostalim dijelom teritorije upravljali Turci a morskom obalom Venecija“.

Poslije propasti srednjovjekovne Zete (Crna Gora) pod trećom crnogorskom dinastijom, Crnojevićima (1427-1516) krajem petnaestog vijeka, dio naroda su asimilovali Turci. Najsnažniji, koji nijesu pristajali na to, morali su da se vrate iz višeg kulturnog nivoa u patrijarhalne forme života, čija su jezgra bila sačuvana od najudaljenijih oblasti do obale, još od ko zna kada.

U tim bespućima surova životna borba stvara prirodnom selekcijom ljude otporne, hrabre, slobodne, sa osobenim sistemom vrijednosti, sa velikom mogućnošću konzervacije i prenošenja sopstvene kulture. Život tu nema velike cijene, ali su zato fanatizam za izvjesne plemenske, narodne ili vjerske ideale, očuvanje sopstvenog — neprihvatanje tuđeg, i uporna borbenost za slobodu bili u osnovi društva. Herojski patrijarhalizam, kao suština crnogorskog duhovnog bića, razvio se kao poseban životni i socijalni oblik.

U takvom društvu uloga žene je posve specifična. To je u prvom redu tip hrabre žene-majke poznat još iz antičkih vremena. Ona iz sjenke podstiče formiranje herojskog tipa čovjeka od čije borbe za slobodu i samoodržanja zavisi opstanak cijelog društva. Kult poginulog junaka-sina, junaka-brata je toliko snažan da utiče na gotovo sve forme duhovne nadgradnje. Tako u narodnoj kulturi Crnogoraca, tužbalica dobija jednu od centralnih uloga. Crnogorka kao tvorac i izvođač ove muzičko-poetske forme postaje eksponirana. Ako je bila muzički i pjesnički obdarena izazivala je divljenje sredine. Time je ona postajala nešto više i značajnije od drugih, možda ravna junaku kojeg je opjevala. Crnogorke su u osami od najranije mladosti pjevale tužbalice. Krećući se po planinskim vrletima, one nijesu pjevale ni svadbene, ni ljubavne pjesme, nego samo tužbalice. U samoći su smišljale tekst i improvizovale melodiju po nekom već poznatom modelu. U njima je treperilo divljenje prema svim Crnogorkama koje su znalački tužile. Onaj agonalni duh, tako karakterističan za ovaj narod, izlazio je na vidjelo i kod crnogorske žene i to upravo na ovom polju. Njeno kolektivno muziciranje, u vidu višeglasnog pjevanja heterofonog tipa, vezujemo za pjesme lirskog karaktera koje su izvodile na običajnim i obrednim skupovima, kao i u orskim igrama gdje je u lucidnim dijalozima sa muškim vokalnim grupama takođe dolazila do izražaja njena naglašeno stvaralačko-improvizatorska sposobnost. Uprkos brzom modernizaciji društva od početka XIX vijeka, narodna muzičko-poetska izvođačka i stvaralačka praksa crnogorske žene će živjeti do današnjih dana.

Nova etapa u crnogorskom društveno-političkom životu je formiranje države kao knjaževine, koja je podrazumijevala reafirmaciju institucije dvora, kao i rad prosvjetnih i kulturnih institucija. Brzom modernizaciji naročito doprinose brojni stranci, koji još od početka XIX vijeka u velikom broju dolaze kao putopisci u Crnu Goru — „junačko gnijezdo“ diveći se njenoj divljoj ljepoti i istrajnoj borbi njenih junaka. Mnogi od njih ostaju kraće ili duže vremena donoseći svoja zapadnoevropska iskustva iz raznih oblasti nauke i kulture. Crnogorski vladari, školovani na Zapadu, kao i pripadnici njihovih porodica kasnije, doprinose emancipaciji društva a naročito žene. Na Cetinju 1855. godine, supruga knjaza Danila I

Petrovića, knjaginja Darinka, obrazovana žena i kći bogatog trgovca iz Trsta muzicira na klaviru. Njena kćerka Olga na dvoru svoga strica knjaza Nikole, koji je postao Nikola I Petrović, nakon ubistva knjaza Danila, uz klavirsku pratnju stranog diplomate izvodi operne arije. Nikola se oženio Milenom iz porodice Vukotić i oni su imali 12 djece: tri sina i 9 kćeri koji su svi bili dobro upućeni u muziku i njeno izvođenje. Šest kćeri se udalo za članove kraljevskih ili aristokratskih porodica Evrope. Ovi brakovi omogućili su direktan lični pristup evropskim kraljevskim porodicama, i bili su značajni u Nikolinoj spoljnoj politici. Njegova kći Milica udala se za velikog vojvodu Petra Nikolajeviča, bliskog rodaka ruskog cara Aleksandra III. Ali njegova najpoznatija kći bila je princeza Jelena, dobro poznata kao pacifista i humanista, koja se udala za italijanskog kralja Viktorija Emanuela. Ostala kraljeva djeca, princeza Ljubica, bolje poznata kao Zorka (1864-1890), Anastasija (1868 - 1935), i Ksenija (1881 - 1960) bile su muzički talentovane, kao i princ Danilo, princ Mirko, prvi crnogorski kompozitor, princeza Ana Batenberg, princeza Sofija i Petar, veliki vojvoda Zahumlja, koji je takođe javno svirao muziku.

Istovremeno na Cetinju djeluje, pod pokroviteljstvom ruske carice Marije Feodorovne, rođene kao princeza Dagmar od Danske (1847-1928), renomirana ženska škola „Djevojački institut“(1869-1913) po ugledu na srodne institucije u Rusiji, u kojoj se školuju djevojke iz uglednih crnogorskih porodica ali i iz drugih zemalja iz okruženja. Posebna pažnja u toj Instituciji je posvećena muzičkom obrazovanju koje je, sudeći po sačuvanim nastavnim programima, bilo na nivou srednjih muzičkih škola onoga doba, a u nastavi su angažovani u većini slučajeva muzički pedagozi koji potiču iz Rusije, Francuske, Češke (uključujući Oskara Nedbala, Idu Hofman i kompozitora Roberta Tolingera). Iz Instituta na cetinjsku muzičku scenu stupaju prve Crnogorke pijanistkinje (Milena Ognjenović, kćerka kompozitora i muzičkog pedagoga Spira Ognjenovića), Jelena Martinović prva solo-pjevačica. Početkom XX vijeka će na scenu stupiti više njih (Ana Petrović, Mileva Vuletić, Marusja Karapotkin, Milena Pokrajac). Institut početkom XX vijeka posjeduje 9 klavira, a u njegovoj koncertnoj sali gostuju renomirani umjetnici iz Rusije. Kuriozitet je da se još u to doba pojavljuje žena, horski dirigent, ruskinja Anastasja Jakovljeva, "izvršna" pijanistkinja, a nasljeđuje je bivša članica imperatorske opere u Petrogradu Olga Petrovna, koja je djevojkama neobavezno držala i nastavu baleta. One su rukovodile trima postavkama četvoroglasnog ženskog hora na svečanostima u Dvoru, crkvi i pozorišnoj sceni u „Zetskom domu“. Učenice „Djevojačkog instituta“ kao buduće učiteljice sa solidnim muzičkim obrazovanjem, prenosiće svoja znanja budućim generacijama.

Pojava pripadnica „Djevojačkog Instituta“ na javnu scenu ohrabrila je brojna pjevačka društva u Crnoj Gori da krajem XIX i početkom XX vijeka popune svoje redove i ženskim članovima hora.

Priobalni pojas današnje Crne Gore, nekada pod mletačkom a zatim austrougarskom vlašću, iznjedrio je u XIX vijeku prvu ženu kompozitora na ovim prostorima, Jelisavetu Popović, 1854 - .

Poslije Prvog svjetskog rata, izgnanstva kralja Nikole, njegove porodice i niza crnogorskih intelektualaca (našli utočište u Italiji), Crna Gora gubi svoju samostalnost, državnost. Pripojena kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno Jugoslaviji, ona dobija status regiona. Svijest o sebi u novim uslovima trebalo je učvršćivati sposobnošću povezivanja kulturnih vrijednosti ranijih generacija sa potrebama i mogućnostima razvitka pod novim i složenijim okolnostima. Novi društveno-ekonomski uslovi onemogućavali su kontinuirani rad na potpunijem usvajanju i razvijanju ranijih vrijednosti stvaranih i podsticanih na ovom području.

Na polju muzičke kulture umjesto pojave profesionalnih institucija: izvođačkih ansambala, školskih institucija; brige o školovanju kadra na strani (praksa koja je postojala u prethodnom periodu); nastavka puta njegovanja solističke reprodukcije sa tendencijom podizanja na visokoprofesionalni nivo; kompozitorske djelatnosti, itd. nije se otišlo dalje od nivoa amaterizma u okviru već od ranije popularnih pjevačkih društava. I koncept njihove sveukupne djelatnosti je ostao isti: horska muzika, instrumentalno-orkestarska i muzičko-dramske predstave. Sudeći po kvantitetu, uloga žene je u horskim i dramskim ansamblima podjednaka muškoj, dok je u instrumentalnim ansamblima bila znatno manja. Inicijativom

dva, u prethodnom periodu školovana muzičara u Pragu, koji su bili horovođe organizatori sveukupnog muzičkog života u svojim sredinama, u Podgorici (koja postaje prijestonoca) i Cetinju, pri pjevačkim društvima Njegoš i Branko, formiraju se niže muzičke škole (u jesen 1932, — godine). U njima se školuju muška i ženska djeca i omladina od 8-18 godina starosti. Nastavni programi predviđaju njegovanje domaće i strane muzike, a ciljevi su da škole teorijskom i praktičnom nastavom pripreme nastavnike pjevanja, instrumentaliste, kompozitore, dirigente. Ovi ambiciozni nastavni programi nijesu mogli biti ostvareni zbog nedostatka školovanog pedagoškog kadra osim za violinu i klavir. Uz nekoliko muzički obrazovanih ruskih emigranata, u tom periodu u Podgoricu stiže i ruska balerina Tatjana Tvrdovska sa velikim iskustvom koreografa u muzičko-scenskim djelima tipa komada s pjevanjem, opera-bajke, operete, vodvilja itd. Inače, afinitet svih većih crnogorskih sredina prema muzičko-dramskoj formi, i uopšte dramskom izrazu, ostvaren je znatno ranije, još 80-tih godina XIX vijeka čemu su doprinijela brojna gostovanja pozorišnih trupa, operskih umjetnika i ansambala iz susjednih zemalja. Prva crnogorska opera „Balkanska carica“ (1890) djelo italijana Dionisija de Sarna San Đorđa, na tekst istoimene drame crnogorskog knjaza Nikole dodjeljuje ženskom liku glavnu ulogu (premda opera nije izvedena u Crnoj Gori).

Osim proširenja izvođačkog repertoara i podizanja nivoa izvođačkog kvaliteta horskih ansambala u kojima je polovinu činila ženska populacija, u periodu između dva svjetska rata, koji je bio poznat kao period stagnacije, Crna Gora nije bila u stanju da dalje razvija muzički život. Tek je u periodu neposredno nakon Drugog svjetskog rata Podgorica, glavni grad, počela da se razvija kao jedan od najznačajnijih muzičkih centara u regionu. Ubrzo poslije završetka rata u Crnoj Gori niču profesionalne institucije: Srednja muzička škola, Simfonijski orkestar, a od prije 30-tak godina i Muzička akademija na Cetinju. Počinju sa radom i brojne niže muzičke škole. Takođe državne institucije Radija i Televizije, na poseban način brinu o muzičkoj kulturi. Do pojave visokoškolske institucije domaći kadrovi se školuju na raznim institucijama, uglavnom beogradskoj Muzičkoj akademiji. Tako dobijamo prve pedagoge, umjetnike-pijaniste, operne pjevače, dirigente, muzikologe, etnomuzikologe koji su u većini slučajeva žene. Ova prva generacija, baveći se pedagoškim ali i organizatorskim radom, stvara pogodne uslove da u svojoj sredini školuje nove generacije.

Ipak, po uticaju kojim su djelovali na mlađe generacije, doprinosu i ukupnim rezultatima bilo umjetničkog ili naučnog, organizacionog ili pedagoškog, možemo izdvojiti nekoliko žena muzičara starije generacije: Vidu Matjan, kompozitora i pedagoga i organizatora muzičkog života u Kotoru; njenu učenicu Darinka Matić-Marović, prva žena dirigent visokog evropskog ranga na jugoslovenskim prostorima i pedagoga, Manja Radulović-Vulić, stožera crnogorskog muzičkog života u posljednjih trideset godina, između ostalog i kao osnivača prve muzičke visokoškolske institucije u Crnoj Gori i muzikologa sa izuzetno vrijednim istraživačkim rezultatima; izdvaja se ime Ksenije Cicvarić, doajena crnogorske narodne pjesme, koju je ljepotom svoga glasa i specifičnom interpretacijom pronijela i popularizovala daleko van crnogorskih prostora.

Danas su u Crnoj Gori nosioci sveukupnog muzičkog života u znatno većem procentu žene i to različitih profesionalnih usmjerenja: izvođači (pijanisti, gudači, flautisti, solo-pjevači, izvođači jazz i popularne muzike itd.) dirigenti, kompozitori, muzikolozi, etnomuzikolozi, koji u brojnim institucijama djeluju i kao pedagozi, muzički pisci i kritičari, urednici u Radiju i Televiziji, organizatori i selektori koncertnih programa, članovi kamernih i simfonijskog orkestra. Bez njihovog prisustva i rada muzičko obrazovanje u Crnoj Gori ne bi stiglo ovako daleko za tako kratko vrijeme.